

Planetary timemaking

Eric Isberg, *Planetary Timemaking: Paleoclimatology and the Temporalities of Environmental Knowledge, 1945–1990* (Stockholm: KTH Royal Institute of Technology, 2023), 233 p. ISBN 978-91-8040-709-0

Erik Isberg's *Planetary timemaking* is an important contribution to the study of the emergence of planetary-scale understandings of the global environment and of the temporality of the Earth. These are the kinds of understandings that make scientists confident that human activities are affecting the climate on a global scale in the present, and that provide them with frameworks for reconstructing the Earth's deep pasts and possible futures. The history of such planetary understandings, and the technical practices that support them, is a subject that has preoccupied an increasing number of historians of science in recent years. Nonetheless a great deal remains unknown, and Isberg's dissertation provides many novel insights and promising suggestions for future work.

The heart of the dissertation is a historical account of the development of techniques for reconstructing past climates from ice cores and deep-sea sediment cores that became central to the work of paleoclimatologists between 1945 and 1990. It is not accidental that this was also the period of the Cold War, when concerns about national security and economic competition led governments to make significant investments in the Earth sciences. Developed within and partly because of this fraught context, these two techniques depended, in turn, on new methods for analyzing isotopes that made it possible to attach absolute dates to ice and sediment samples, and to analyze those samples for clues to past climates.

A few other scholars have investigated the histories of these techniques, especially the analysis of ice cores; they include Mark Carey, Alessandro Antonello, Dania Achermann, Alexis Rider, and Janet Martin-Nielsen, all of whom Isberg cites appropriately. But Isberg provides a fresh perspective by placing temporality at the center of his project, and by exploring how scientific temporalities emerge through historically situated practices. As he explains, his aim is to understand not just how these techniques allowed scientists to reconstruct past climates but also how they contributed to a changing sense of how the past, present, and future are related to each other, and of how the human past relates to the past of the Earth.

Perhaps the most significant methodological contribution of the dissertation is the way it weaves together the historiography of the Earth sciences with the theory and philosophy of history and with recent discussions of the Anthropocene. It demonstrates mastery of work in the history of geology by scholars such as Martin Rudwick and Rhoda Rappaport, in the theory and philosophy of history by Reinhart Kosellek, Helge Jordheim, and others, and in the interdisciplinary study of the Anthropocene by scholars such as Dipesh Chakrabarty.

As Isberg shows, there is much to be gained by bringing these related but disparate strands of research into closer conversation. In recent years there has been extensive discussion of the impact of the Anthropocene on ideas of history, along with a broader interest in changing conceptions of time and temporality, including scientific representations of the Earth's past, present, and possible futures. But there has been very little work that looks carefully at scientific practices of *timemaking*, a concept that Isberg defines in the dissertation's introduction as "an active way of producing time through practices, technologies and materials" (19) and then develops empirically through a series of case studies.

While Rudwick and others have argued that the modern scientific temporality of deep time emerged around the end of the eighteenth century, Isberg's attention to timemaking among paleoclimatologists between 1945 and 1990 reveals that this narrative is oversimplified. Without a doubt, all of the scientists who figure in Isberg's account believed in the reality of an ancient Earth and in a prehuman history that stretched over billions of years. But their understanding of the structure and texture of planetary time was the result of ongoing negotiations, calibrations, and contestations that resulted in multiple coexisting scientific temporalities. There was (and is) not one form of deep time, but many.

Understanding the role played by materials, practices, and technologies in the emergence of new temporalities requires looking beyond published materials, and Isberg makes good use of several archival collections in his account. They include the papers of individual physicists, glaciologists, oceanographers, and other scientists held at the University of Copenhagen, Gothenburg University, the Royal Society, the University of Texas, Austin, the University of Colorado, Boulder, and Dartmouth University, as well as the collections of the Scripps Institution of Oceanography held at the University of California, San Diego.

The historical narrative begins in Chapter 2 with two stories that set the stage for much of what follows. The first is the story of the Isotope Colloquium, a series of seminars organized by the physicist Hilde Levi in Copenhagen between 1948 and 1951, which helped establish the utility of isotope analysis as a way of reconstructing past climates. The second is

the story of *The Albatross*, an ocean expedition in 1947–1948 led by Swedish oceanographer Hans Pettersson, which used a newly developed instrument, the piston corer, to take samples of deep-sea sediments to which isotope analysis could be applied. Through these interconnected stories, Isberg shows how a new way of measuring the progress of planetary time emerged from a contingent set of interdisciplinary conversations and technopolitical developments.

In Chapter 3, Isberg focuses on the development of isotope glaciology — that is, the use of differing proportions of isotopes in water and gases to reconstruct past atmospheric conditions. The central figure in this chapter is the Danish ice core scientist Willi Dansgaard, a regular attendee of the Isotope Colloquium. The chapter shows how Dansgaard and his collaborators borrowed insights and methods from various disciplines, particularly geochemistry and physiology, to transform ice from a subject in itself, as it had been in conventional glaciology, into a “medium for answering research questions on a planetary scale” (95). Isberg places particular emphasis on the Bubble Expedition to Greenland in 1958, which was an important milestone in the development of techniques that would become foundational to isotope glaciology.

Chapter 4 continues the focus on ice cores but shifts geographically to the United States. It shows how Maurice Ewing and other U.S. scientists adopted Scandinavian deep-sea core techniques and, with government support, developed institutional networks to put them into practice on a much larger scale. These networks included the Joint Oceanographic Institutions for Deep Earth Sampling of the 1960s, the Deep-Sea Drilling Project of 1968–1983, and the Climate: Long Range Investigation, Mapping, and Prediction (CLIMAP) project of 1971–1982. Through these projects Isberg shows how attempts to reconstruct the deep climate past were linked, particularly from the 1970s onwards, to attempts to predict and manage the near future. In this critical chapter, we begin to see how new temporalities emerged that linked paleoclimatology to the idea of an emerging climate crisis.

Chapter 5 keeps the focus on the United States to show how ice cores, in particular, played an important role in the emergence of Earth System Science (ESS) in the 1980s. Particularly interesting in this chapter is the description of shifting and conflicting temporalities that emerged in ESS, including the self-conscious efforts by scientists to synchronize distinct timescales — or, in some cases, not to synchronize them. Isberg focuses on the important example of palynology, the study of pollen, which proved to be an awkward fit to the spatial and temporal scales of ESS, which were largely designed around the deep-time temporalities of ice cores. This chapter plays a central role in the dissertation by showing that timemaking

is not just about multiplicity and coexistence, but also about conflict and exclusion.

Finally, in Chapter 6, Isberg takes a step back from the empirical details of the preceding chapters to consider the broader conclusions that can be drawn from them. Empirically, he emphasizes the importance of ice cores and deep-sea sediment cores, and the use of isotope analysis to study both, to the emergence of new deep-time temporalities in the second half of the twentieth century, particularly those that became central to Earth System Science. Theoretically, he stresses the lessons that the theory of history and the history of science and environment can learn from each other. For historians of science and environment, the theory of history provides questions and concepts for understanding how the environment itself has been variously temporalized. For theorists of history, he argues, the history of scientific practices of timemaking offers a nuanced, grounded, material understanding of how new temporalities emerge.

As Isberg shows, one cannot take the temporality of the Anthropocene or of deep time for granted, as if one major regime of planetary time had been eclipsed by another. On the contrary, the dissertation succeeds in showing that there is enormous complexity in how scientists have understood the past, and that one does not have to study widely separated time periods or disparate cultures to find that complexity. Multiple temporalities can coexist within a single historical moment, among groups of people in close contact with each other, whose engagement with time and with the past is characterized by convergences and commensurations but also by frictions, conflicts, calibrations, and negotiations. Time is made, in other words, though a historically embedded process that is simultaneously scientific, technical, and social.

Alongside its compelling conclusions, the dissertation raises some questions that deserve further study. One is the question of periodization. While the dissertation's title suggests that the 1945–1990 period was critical, many important precedents lie in the 1930s and earlier, and more work is needed to understand how and whether the end of World War II can serve as a starting point for this history of techniques and temporalities. Another regards the relationship between the temporalities of ice and sediment cores and those of other paleoclimatological techniques of the twentieth century, a subject only briefly discussed in Chapter 5. Recent work by Melissa Charenko and Jared Parmer on palynology and dendrochronology suggests that there is a longer and more complex story to be told. Finally, while the dissertation makes clear that economic, military, and diplomatic contexts all shaped the work of scientists, it is less clear how the forms of planetary temporality pioneered during this period may, in turn, have shaped practical endeavors. As these questions

suggest, a focus on practices of timemaking opens up a large field for future work.

In the time it takes to read this review, new sediment will have settled on the sea floor, and air bubbles representing the current state of the atmosphere will have been trapped in newly formed glacial ice. Both the sediments and trapped gases will carry traces of the world as it is right now, including traces of human activity. Future scientists may develop new techniques for analyzing those traces, for reconstructing past environments, for modeling the future, and for measuring the passage of time. In doing so, they will also be reimagining and rematerializing temporality itself, as well as the relationship between human history and the Earth's past. They will be making time, not just keeping it. *Planetary timemaking* provides a rich empirical case and a productive theoretical framework for understanding such timemaking practices in the past, present, and future.

Etienne Benson

Max Planck Institute for the History of Science

Upplysningens ljus i Norrland

Mats Barrdunge, *Upplysningens ljus i Norrland: Om fyra aktörer vid Härnösands gymnasium under 1700-talet* (Stockholm: Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet, 2024), 327 s. ISBN 978-918-014-681-4, hft.

I fasaden till rådhuset i Härnösand finns en rund pelarhall i nyklassisk stil som leder tankarna till antika grekiska och romerska tempel. Härnösand, ”Norrlands Aten”, hade länge det enda gymnasiet norr om Gävle, och det var för gymnasiet som byggnaden med pelarrotundan uppfördes i slutet av 1700-talet. Kanske säger det något om vår tid att lokalerna idag inrymmer kommunens centralförvaltning.

Vid den nya gymnasiebyggnadens invigning 1791 höll lektorn i matematik Pehr Hellzén ett tal till upplysningens lov. Naturen, förklarade han, har givit människan en naturlig drift att söka det goda, men den har inte visat vägen dit utan överlåt it åt människan att själv hitta det med hjälp av sitt förnuft.

Så beskaffade kringströs vi på detta klot, at söka vår sällhet, som väl allestädes skall vara at finna, dock ingenstädes synlig för det ovana ögat, det i mörker insvepta förnuftet. Otamda begär, inbillningar och fördomar leda än längre på sidan om henne. [...] Så tröga steg går förnuftet til sakernas kännedom och pröfning, så långsamma til utredande af det sammanhang, som förenar orsaker och verkningar i den flod af händelser, som omgifva

vår lefnad, och uppå hvilkas lopp vi flyta såsom spånarna på vatnet, oss sjelfve lemnade, drifne åt den led, dit böjelserna draga, och ständigt hotade, at krossas mot klipporna.

Talet är en hyllning till det mänskliga förnuftet i typisk upplysningsstil och samtidigt en varning för svagheten hos förnuftet och den mänskliga kunskapen, som ”vore ännu föga tillräckelig, om ej et Gudomligt ljus fylde dess brister”. Var Pehr Hellzén en del av en svensk upplysning och fanns det i så fall en intellektuell upplysningsmiljö vid Härnösands gymnasium på 1700-talet?

Mats Barrdunge undersöker i sin doktorsavhandling Härnösands gymnasium som intellektuell miljö på 1700-talet. Syftet är enligt författaren att ”identifiera och analysera upplysningsidéer som en lokal företeelse i Härnösand under 1700-talet”. Vilka kännetecken utmärkte upplysningssidéerna i Härnösand? Vilka likheter och skillnader hade de med upplysningssidéer på andra motsvarande platser i landet? Hur påverkade lokala och regionala förhållanden upplysningssidéernas inriktning i Härnösand? Hur såg förhållandet mellan centrum och periferi ut i det utbyte av upplysningssidéer där Härnösands gymnasium ingick? Kärnan i avhandlingen är fyra intellektuella biografier över Magnus Stridsberg, Nils Gissler och Pehr Hellzén, som var lektorer vid gymnasiet i delvis överlappande perioder mellan 1737 och 1811, och Olof Kiorning som var biskop 1746–78 och därmed hade stort inflytande över ramarna och villkoren för gymnasiet verksamhet.

I inledningskapitlet diskuterar Barrdunge det omstridda begreppet upplysning och ger en informativ översikt av forskningsläget kring upplysningen i allmänhet och frågan om det även i Sverige fanns något som förtjänar att kallas upplysning. Begreppsfrågan hanteras genom en ”tematisk definition” enligt vilken upplysningstänkande kännetecknas av bland annat förnuftstro, erfarenhetsbaserat vetenskapsideal, kunskapsspridning och förespråkande av religiös tolerans, medborgerliga fri- och rättigheter och ekonomisk nytta.

Ett bakgrundskapitel om Härnösands gymnasium och stadens historia och ekonomi följs av ett kapitel om Magnus Stridsberg, lektor i logik och metafysik och sedan historia och etik 1737–1761. Stridsberg experimenterade med jordbruksmetoder, studerade jordarter, gödsel och växtprocesser och gav ut en skrift om förbättrade metoder för åkerbruk. Han uppfann en arbetsbesparande tröskmaskin som fick regional spridning i Medelpad och Ångermanland och skrev två bidrag till *Vetenskapsakademiens Handlingar*, det ena om tork- och tröskanläggningar och det andra om odling av humle.

Avhandlingens fjärde kapitel behandlar Nils Gissler, läkare, medlem av Kungliga Vetenskapsakademien och lektor i logik och fysik vid Härnö-

sands gymnasium 1744–1771. Gissler gjorde naturvetenskapliga observationer och publicerade mer än tjugo redogörelser i *Vetenskapsakademiens Handlingar* om ämnen som strömmingsfiske, jordbävningar, medicinskt användande av blodiglar och hur man bäst öppnar en pärlmussla. Ett intressant exempel på samspel mellan vetenskapligt centrum och periferi handlar om de astronomiska observationer som Gissler utförde på uppdrag av franska vetenskapsakademien i ett internationellt samarbete för att bestämma månens parallax. Intressant är också hans försök att förklara psykisk sjukdom. Danssjuka och andra epidemiska sinnessjukdomar orsakades enligt Gissler av djävulen, en förklaring som han även använde på sig själv när han drabbades av psykisk ohälsa – i ett brev beskriver han hur han var ”med belsebub och hans änglar instängd inom 4 väggar några månader”.

I kapitlet om biskop Olof Kiörning bjuds läsaren på en berättelse om ett rikt och omväxlande liv, med bland annat långa utlandsvistelser i Tyskland, Nederländerna, Frankrike och England, riksdagsarbete för prästerståndet och uppdrag i Direktionen öfver Lappmarkens Ecclesiastikverk. Den som framförallt söker svar på avhandlingens huvudfrågor kan bitvis ha svårt att se relevansen, men det framgår att Kiörning var jämförelsevis liberal och tolerant i trosfrågor och lät gymnasiets lektorer arbeta ostörda där en mer ortodox biskop kanske kunde ha lagt hinder i vägen.

Pehr Hellzéns lovtal till förnuftet och upplysningen 1791 ger honom en självklar plats i undersökningen. Barrdunge beskriver talet som ”det enskilt viktigaste dokumentet som visade på att upplysningen blev ett samlingsnamn för en uppsättning olika idéer och ideal som formulerades och spreds i den intellektuella miljön i mellersta Norrland vid denna tid” (s 213). Kapitlet om Hellzén ägnas först åt en redogörelse för hans verksamhet som industriman och grundare av Wifstavarfs bruk och därefter åt en sammanfattning och analys av talet från 1791, följt av en jämförelse med Nils von Rosensteins *Försök til en afhandling om upplysningen*, tryckt 1793 men hållet som tal i Kungliga Vetenskapsakademien redan 1789.

I avhandlingens sjunde kapitel beskrivs de intellektuella miljöerna vid gymnasiet i Linköping och Åbo Akademi under 1700-talet. I det sista kapitlet drar Barrdunge den övergripande slutsatsen att man kan tala om ”en utilistisk upplysning på kristen grund, eller en kristen utilism med upplysningsdrag” i Härnösand, en upplysning som spreds av präster, provinsialläkare och lektorer och formades efter landsbygdens ekonomiska, sociala och kulturella förutsättningar.

Som alltid finns det en del slutsatser i avhandlingen som kunde underbyggts utförligare eller strukits, till exempel när det på grunder som läsaren inte får klart för sig sägs att Nils Gissler under sin studenttid blev

övertygad wolffian (162) och ”var en uttrycklig exponent för den förnuftsreligion som stavas Christian Wolff” (163).

En mer övergripande invändning handlar om begreppet upplysning. Barrduges tematiska definition består av ungefär tio kriterier. De studerade tänkarna visar sig stämma med vissa av dessa – förnuftstro, empiriskt kunskapsideal, kunskapsspridning, ekonomisk utilism, försvar av moraliska dygder – men inte alls eller bara i låg grad med andra – förespråkande av humanitet, medborgerliga rättigheter, samhällsreformer och förnuftsreligion. Vilken slutsats ska man dra av detta? Även om Barrdunge uttrycker sig nyanserat i frågan blir det ett argument för att det trots allt fanns en upplysning i Härnösand. Frågan är om man inte lika gärna skulle kunna dra motsatt slutsats. I den diskussion om svensk upplysning som Tore Frängsmyr initierade för några år sedan hävdade han att det visserligen fanns upplysningsidéer i Sverige men ingen sammanhängande och medveten intellektuell rörelse värd att kalla ”den svenska upplysningen”. Motståndet från kyrkan och censuren var för starkt, de svenska upplysningstänkarna för få och avståndet i tid och rum för stort mellan dem. Naturvetenskapen hade en stark ställning, men spelade en renodlat ekonomisk roll och sågs inte som ett medel för att befria människor från vidskepelse eller förtryck. Så vitt jag kan se bekräftar Barrduges avhandling i stora drag den bilden. Detta hade åtminstone varit värt att uppmärksamma och diskutera.

När de undersökta tänkarna uppfyller definitionens kriterier är belägen dessutom i en del fall ganska svårtolkade. Ett argument för att Stridsberg var upplysningstänkare eller påverkad av upplysningstänkande är till exempel att han i motsats till en jämförbar författare några år tidigare inte hänvisar till folksagor och myter utan grundar sina slutsatser enbart på vetenskaplig empiri (106-107). Borde inte Gissler i så fall diskvalificeras av sina hänvisningar till djävulen som orsak till psykisk sjukdom? Här hade man gärna sett en problematiserande diskussion av förhållandet mellan religiösa förklaringsmodeller och upplysningstänkande. Var drog man gränsen mellan vetenskap och vidskepelse?

Ett problem är som jag upplever det att dispositionen med fyra separata biografier gör det svårt att få en samlad bild av Härnösands gymnasium som intellektuell miljö och samspelet mellan olika aktörer inom denna miljö. Kanske kunde avhandlingen följas upp med en kortare bok där individerna beskrivs mindre detaljrikt och mer utrymme ägnas åt gymnasiets lärare som grupp. Det kunde i så fall också vara intressant att jämföra miljön i Härnösand med någon större och mer livaktigt intellektuell miljö, kanske Stockholm eller Göteborg, i stället för Linköping och Åbo som verkar likna Härnösand litet för mycket för att jämförelserna ska bli riktigt givande.

Mats Barrdunges avhandling vittnar trots dessa invändningar om en imponerande arbetsinsats och är en rik källa till kunskap om en ofullständigt utforskad idéhistorisk miljö.

Henrik Bohlin

Södertörns högskola

En andlig terra incognita

Julia Falk, *En andlig terra incognita: Spiritismen i det sena 1800-talets Stockholm* (Umeå: Umeå universitet, Institutionen för idé- och samhällsstudier), 284 s. ISBN 978-918-070-251-5, hft.

I sin avhandling undersöker Julia Falk spiritism i Stockholm 1887–1902. Mer specifikt studerar hon hur spiritismen formades i ett kontinuerligt utbyte mellan spiritisterna själva och omgivningen. Intentionen är att lyfta fram spiritismens position i det sena 1800-talets dynamiska kunskapsklimat där relationen mellan kristen tro och vetenskap var under omförhandling. Vi vet redan, skriver Falk, att spiritisterna hade både vetenskapliga och religiösa ambitioner men frågan är hur de argumenterade för dessa och hur deras egen förståelse av vetenskap och religion såg ut.

Falk beskriver avhandlingens syfte som ”att öka den historiska förståelsen av hur spiritismen diskuterades och tog form i slutet av 1800-talet i ett växelspel mellan företrädare för spiritismen och dess kritiker” (s. 3). Frågeställningarna är: 1. Hur de spiritistiska idéerna förhöll sig till samtidens diskussioner om vetenskapliga upptäckter respektive en kristen världsbild, 2. Hur spiritisterna argumenterade för möjligheten att förena kristen tro med naturvetenskapliga kunskapsanspråk, 3. Hur spiritismen diskuterades i Stockholms offentlighet och vad det säger om hur spiritismen uppfattades i samtiden, samt 4. Varför spiritismen väckte så stor uppmärksamhet och varför idéerna inte fick det önskade genomslaget. Med sin studie menar Falk att hon bidrar med ny kunskap om den komplexitet som utmärkte debatterna om vetenskap och religion under sent 1800-tal, och, i förlängningen, en mer komplex bild av ”hur kunskapsanspråk formas i samhälleliga och kulturella sammanhang” (s. 3).

Spiritismen som lära är väl utforskad, framför allt internationellt. Det var en rörelse som spreds i USA och Europa under 1800-talets andra hälft och som sägs ha haft sitt ursprung i de unga systrarna Fox kontakter med en mördad man i ett hus utanför New York. Rörelsen var vittförgrenad och hade ingen gemensam agenda eller plattform. Det som förenade var tron

på att det gick att kommunicera med andar efter avlidna personer samt praktiken att under arrangerade seanser använda speciella medier för denna kommunikation. Enligt Falk var de svenska spiritisterna främst inspirerade av den franska spiritismen genom dess företrädare Allan Kardec. Den svenska spiritismen hade sin storhetstid under slutet av 1800-talet, vilket motiverar att Falk har förlagt sin studie till denna period.

Falk vill undersöka hur spiritismen positionerades både inifrån, av spiritisterna själva, och utifrån och använder därför teorier kring gränsdragningsprocesser och uteslutningsmekanismer. Hon utgår bland annat från religionsvetaren Wouter J. Hanegraaffs studie av esoteriska rörelser där "rejected knowledge" fungerar som samlingsterm för de läror som inte accepterats av den etablerade vetenskapen och hamnat på historiens skräphög. Dessa läror brukar, menar Hanegraaff, utmärkas av att de dels betraktas som något "annat" ("den andra"), en marginaliserad position från vilken betraktaren kan distansera sig själv, dels framhåller en specifik världsbild som avviker från postupplysningens vetenskapliga normer. Falk är intresserad av att belysa hur utestängningsmekanismer leder till att vissa rörelser stämplas som "rejected knowledge", som "den andra".

Vidare är Falk inspirerad av sociologen David J. Hess tillämpning av vetenskapssociologen Thomas F. Gieryns gränsdragningssteori. Den går i korthet ut på att vetenskap legitimeras inte främst uppifrån, i produktionen av kunskap, utan nedifrån, i urskiljandet av det som *inte* är legitim kunskap. Gränsdragningsprocesser blir alltså fundamentala för att bestämma vad som i ett visst samhälle kommer att betraktas som vetenskap. Det är en komplex process på olika nivåer och det är denna Falk vill studera, så som den kommer till uttryck inom spiritismen. Här anknyter hon till Hess teoretiska begrepp "självet" och "den andra". Självet har inga autonoma karaktärsdrag utan framträder bara i relation till "den andra", den motpart som man distanserar sig från. "Den andra" kan dock vara både negativ och positiv. Den negativa andra markerar man avstånd till, den positiva vill man närma sig. Dessa gränsdragningar kan skapas av aktörerna själva eller av omgivningen. Sammanfattningsvis syftar det teoretiska ramverket till att synliggöra komplexiteten i hur spiritismen positionerades i sin samtid.

Som metod använder Falk *kontextualisering* och hon betonar att det är just en metod; det finns ingen färdig kontext att placera studien i utan forskaren gör själv detta urval. Falk har skapat sin kontext utifrån vad hon hittat i källmaterialet, de sammanhang som lyfts fram av aktörerna själva. Materialet har därför varit styrande i undersökningens utformning. Kontexten är i huvudsak samtida och förlagd till Stockholm.

Källmaterialet består först och främst av spiritisternas tidskrift *Efteråt? Tidskrift för spiritism och dermed beslägtade ämnen* som gavs ut 1891–1922.

Redaktör, ansvarig utgivare och skribenter var personer som var framträdande i spiritistiska kretsar i Stockholm och tidskriften blir därför, menar Falk, representativ för den samtida spiritistismen och dess idévärld. Artiklarna i *Efteråt* var dels hämtade från internationella tidskrifter, dels originaltexter avsedda för tidskriften, dels återgivna andemeddelanden. Ett annat källmaterial utgörs av anteckningar från seanser som hölls av det spiritistiska sällskapet *De Fem*. Utgivaren av *Efteråt*, Matilda Nilsson, var med i detta sällskap och det var även konstnären Hilma af Klint. Falk har gått igenom alla andemeddelanden som skrevs ner mellan 1896–1902. Även om materialet är begränsat är det enligt Falk betydelsefullt för att det visar spiritismen i praktiken. Den tredje kategorin material utgörs av ett antal Stockholmstidningar som ger ett utifrånperspektiv på spiritismen. Falk anger i en fotnot sammanlagt 66 olika tidningar som gett träffar på sökordet spiritis*. Eftersom hon fick extra många träffar under perioderna 1887–1891 och 1901–1902, då tre större debatter om spiritism fyllde pressen, har hon valt att fokusera på dessa.

I sin genomgång av forskningsläget menar Falk att det inte finns någon större studie som ägnas specifikt åt svensk spiritism, även om den berörs i anslutning till andra fält, inte minst av idéhistorikern Inga Sanner. Falk framhåller att Sanner har belyst spiritisternas relation till vetenskap och religion, men däremot inte gått närmare in på hur spiritisterna tänkte sig just *kombinationen* av vetenskap och religion. Vad gäller det i övrigt omfattande internationella forskningsläget finns inte heller, menar Falk, studier av hur spiritisterna kunde sammanfoga en traditionell kristen tro med en modern vetenskapstro.

Falk inleder studien med ett bakgrundskapitel om det sena 1800-talets samhällsförändringar, med fokus på enhetskyrkans uppluckring, religiös liberalism, den naturvetenskapliga expansionen och kampen mellan materialism och idealism. Därefter följer ett kapitel om spiritismen i Stockholm, där flera sidor ägnas åt en omfattande redogörelse för kvinnors roll i det sena 1800-talets borgerskap i allmänhet och i spiritistiska kretsar i synnerhet. Slutligen sätter Falk spiritismen i relation till teosofin och ockultismen. Därefter tar den empiriska studien vid. Det är fyra större kapitel där det första och sista behandlar omgivningens förhållningssätt till spiritismen medan de två andra lyfter fram spiritisternas egna uppfattningar.

Det första kapitlet, ”Humbug, spöktro och taskspeleri” behandlar två mediedebatter under 1880–90-talet, den ena kring skriftställaren Carl von Bergens populära föreläsningar om moderna psykologiska fenomen och den andra kring det spiritistiska mediet miss Fays offentliga seanser i Stockholm. I ”Vetenskapens ledande fackla” studeras hur spiritisterna förhöll sig till den expanderande naturvetenskapen och med vilka olika

strategier de försökte bli en del av den – alltifrån att vilja empiriskt bevisa andars existens till att ansluta sig till evolutionsteorin och göra analogier till tekniska nymodigheter som elektricitet och telegrafi. Vetenskapen blev dock också en negativ ”andra” då spiritisterna tog avstånd från renodlad materialism och en inskränkt kunskapssyn.

I ”Det kristna i spiritistisk tappning” avhandlas hur spiritisterna navigerade i det sena 1800-talets fragmenterade religiösa landskap. Genom att analysera dels texter i *Efteråt*, dels anteckningar från De Fems seanser, vill Falk nå religiösa förhållningssätt i både teori och praktik. I *Efteråt* framträder en sömlös förening av tro på andar, kristen tro med grund i Bibeln och reinkarnationsläran. I De Fems seanser ingick också den kristna tron som en fundamental faktor, även om deltagarna gjorde högst självständiga omtolkningar och tillförde egna ritualer. Även kristendomen fungerade dock också som en negativ ”andra” i *Efteråt*, i det att man tog avstånd från kyrkans dogmatism, från läran om arvsynden och från vissa förbud i den lutherska kyrkan, som förbudet mot förbön för de dödas själar. I kapitlet behandlas också relationen till teosofin och hur denna förändrades över tid.

Det sista empiriska kapitlet ”De ärliga spiritisterna” analyserar en segdragen debatt i tidningar och böcker runt sekelskiftet 1900 där spiritisten Mary Karadja var centralfigur. Kapitlet spinns framför allt kring en lång debatt mellan Karadja och filosofen Axel Herrlin som ägnade sig åt forskning kring det undermedvetna. Nya psykologiska teorier utvecklades vid denna tid inom de växande psykologiska och psykiatriska vetenskaperna vilket ledde till en delvis ny syn på spiritisterna som offer för nervös sjuklighet och personlighetsklyvning i stället för uppsåtliga bedragare. Nu blev andarna på sätt och vis erkända av vetenskapen men inte som de dödas själar utan som patologiska symptom.

Avhandlingens främsta resultat är enligt Falk att den visar att spiritisterna i sitt beroende av både en vetenskaplig och en religiös världsbild lyckades koppla samman dem. Genom sina dubbla gränsdragningar – där såväl vetenskapen som kristendomen blev både en positiv och en negativ ”andra” – kunde spiritisterna framstå som förnyare på båda fälten. Ett annat resultat är det stora utrymme spiritismen tog i offentligheten, trots att det var ganska få individer som aktivt ägnade sig åt den. Avhandlingen har också, framhåller Falk, visat att det skedde en förskjutning i omgivningens attityd, från ett totalt avståndstagande till ett vetenskapligt intresse för det man såg som symptom på psykisk ohälsa. Falk resonerar också kring frågan varför spiritismen blev så omdebatterad och drar slutsatsen att en speciell arena uppstod när religionen tappade i betydelse parallellt med att naturvetenskapen var på frammarsch – kombinationen av kristen tro och vetenskapliga anspråk blev ett sätt att värna tillvaron

andliga aspekter, samtidigt som man hängde på det vetenskapliga framstegståget.

Slutligen presenterar Falk två mer generella slutsatser. Den ena rör vetenskapens ökade dominans på religionens bekostnad. Även om spiritisterna strävade efter att förena dem var det till vetenskapen de vände sig för att söka legitimitet. Den andra rör mekanismerna bakom denna ökade dominans, där Falk menar att spiritismen och andra alternativa rörelser i själva verket bidrog till att legitimera naturvetenskapliga synsätt, institutioner och makthavare. Med hänvisning till Gieryn framhåller hon att de icke-etablerade söker sig till de etablerade för bekräftelse och, i sin roll som just icke-etablerade, stärker auktoriteten hos de etablerade. På så vis bidrog spiritisterna till naturvetenskapens samhälleliga maktposition.

Falks avhandling är efterlängtd – grundlig forskning om svensk spiritism har varit påfallande tunnsådd. I likhet med andra alternativa läror som var populära vid denna tid, som hypnos, magnetism och ockultism, rymmer den viktiga kunskaper om det samhälle där den växte fram. En av avhandlingens stora förtjänster är att spiritismen studeras som ett prisma för det sena 1800-talets brokiga och turbulenta samhällsklimat. Detta klimat är förvisso väl undersökt men vi vet inte lika mycket om hur människor faktiskt försökte hantera det. Det är värdefull kunskap inte minst i dag när stabila samhällsstrukturer vittrar och folk söker sig i okända och oväntade riktningar. Studien är ett betydelsefullt bidrag till ett forskningsfält som man kanske inte kan kalla livligt men åtminstone under tillväxt.

Avhandlingens relevans för såväl samhällsdebatten som forskningsfältet kunde dock ha betonats starkare och mer stringent. I inledningen uppges syftet vara att öka förståelsen av hur spiritismen tog form i ett växelspel mellan spiritister och deras kritiker genom en undersökning av hur spiritisterna förhöll sig till kristna och vetenskapliga diskussioner. Men tvärtom kunde syftet ha formulerats som att, genom en undersökning av detta växelspel, problematisera det sena 1800-talets relation till vetenskap och religion och i förlängningen hur aktörer använder olika strategier för att positionera sig. På ett annat ställe i inledningen uppges målet vara att ge en mer komplex bild av hur kunskapsanspråk formas i samhälleliga och kulturella sammanhang. Det är ingen dålig avsiktsförklaring men den är lite vag. Det är inte helt uppenbart vad studien kan bidra med som vi inte redan vet om kunskapsklimatet vid denna tid. Att visa på komplexitet är bara relevant om vi förstår vilken ny kunskap som ryms i det komplexa. Och finns det något speciellt hos spiritisterna som motiverar att just de ska undersökas eller kunde man lika gärna ha studerat en annan rörelse i skärningspunkten mellan vetenskap och religion? Mer offensiva argument kring valet av spiritism som undersökningsobjekt och studiens relevans hade varit önskvärda.

Det teoretiska ramverket appliceras väl i undersökningen: spiritisternas dubbla förhållningssätt till kristendom och vetenskap framträder tydligt. Däremot finns det vissa inbördes motsättningar i teorierna som skapar förvirring. Hanegraaffs definition av "rejected knowledge" är att den består av bestämda antaganden om hur världen är beskaffad och att dessa står i konflikt med postupplysningens normativa vetenskapsideal. Men hur går det ihop med Hess teori om att "självet" inte har någon essens förutom att vara något annat än "den andra"? Oavsett om "självet" består av postupplysningen eller av spiritismen saknar det sannerligen inte essens. Hanegraaffs definition av "rejected knowledge" som den kunskap som står i motsättning till en vetenskaplig standard väcker också frågor. En stor del av avhandlingen går ju ut på att visa att spiritisterna menade sig leva upp till just denna vetenskapliga standard, i själva verket bättre än den etablerade vetenskapen eftersom de satte empirin och erfarenheten – upplysningens hörnstenar – i första rummet. Detta kommenteras i avhandlingen, i anslutning till religionsvetaren Olav Hammers undersökning av legitimeringsstrategier, men oklarheten i teorin problematiseras inte.

Valet av källmaterial framstår som givet. *Efteråt* är en ypperlig källa om man vill studera den svenska spiritismen och dess självförståelse. Materialet från De Fems seanser ger ett bra komplement till de retoriska texterna och likaså fungerar tidningsmaterialet och debattböckerna utmärkt för att studera debatten om spiritismen. Den gedigna källstudien är en stor förtjänst med avhandlingen, även om det hade behövts en utförligare redogörelse kring hur arbetet med källorna gått till (sökmetoder, urval, analysmetod etc.). Att kontextualisera utifrån källmaterialet, det vill säga, utgå från det aktörerna själva hänvisar till, är mer tveksamt. Kanske vet forskaren – med det fågelperspektiv som kommer med avståndet i tid – ibland bättre än aktörerna vilka sammanhang som är mest relevanta för att förstå ett visst fenomen? Spiritismen hade exempelvis uppenbara beröringspunkter med andra alternativa rörelser men dessa ges inget utrymme i avhandlingen eftersom de inte nämns i *Efteråt*.

Detta val av kontext får konsekvenser för avhandlingens räckvidd. I forskningsläget – i sig omfattande – saknas referenser till studier av det sena 1800-talets vetenskapskultur, där framför allt läror som hypnos, magnetism och psykoterapi visar klara paralleller i fråga om gränsdragningar mellan etablerad och icke-etablerad vetenskap, relationen mellan vetenskap och religion och framväxten av psykologiska perspektiv. Spiritismen växte liksom hypnotismen direkt ur magnetismen. I bakgrundskapitlen hade därför behövts mer utförlig information om dessa praktiker, och för den delen också om teosofi och ockultism som beskrivs ganska summariskt. I de empiriska kapitlen finns också ett skriande behov av

dialog med detta forskningsfält. Här finns många likheter som hade ökat förståelsen för de fenomen som beskrivs. När det exempelvis gäller miss Fay och hennes uppvisningar finns kopplingar till magnetismens somnambula medier och deras publika framträdanden, liksom till de kringresande hypnotisörerna. Andra viktiga beröringspunkter är de vetenskapliga ambitionerna, framtidsoptimismen och intresset för elektricitet, telegrafi och annan osynlig kraftöverföring. Spiritisternas betoning av empirisk erfarenhet som en bättre kunskapskälla än abstrakt teoretiserande har sin exakta parallell i den samtida psykoterapin. Alla dessa likheter innebär inte att spiritism, hypnotism och psykoterapi var samma sak – de skilde sig åt på avgörande punkter – men det visar att spiritismens vetenskapliga positionering var en process som hade sin motsvarighet på andra fält.

Likväl är de empiriska kapitlen fullmatade och oavslutligt intressanta. Analyserna är genomgående sakliga även om slutsatserna på några ställen kunde ha underbyggts bättre eller exemplifierats med ett större källmaterial. En del knepiga termer hade behövt förklaras: betydelsen av *clair-audience*, psykometri eller överassistent är inte självklar. Överhuvudtaget finns det en del otydligheter i avhandlingen som grundar sig i okommenterade faktauppgifter, oprecisa formuleringar, syftningsfel och rena slarvfel. Här finns också en hel del onödiga upprepningar av samma information. Avhandlingen hade mått bra av en språklig tvätt och noggrann korrekturläsning. Referenser och citat fungerar däremot väl.

Sammanfattningsvis erbjuder avhandlingen en rad intressanta analyser och flera givande resultat som också presenteras klart och tydligt. Avhandlingen vidgar vår förståelse inte bara av spiritismen utan av större vetenskapliga och religiösa gränsdragningar och positioneringar i en avgörande brytningstid. Huvudinvändningarna har rört dels avhandlingens alltför anspråkslösa föresats, dels vissa oklarheter i det teoretiska ramverket, dels avsaknaden av viktig kontext i analys, forskningsläge och bakgrund och dels bristande noggrannhet i framställningen. Det förtar inte avhandlingens förtjänster: den grundliga undersökningen av ett länge underutforskat ämne, den ambitiösa källbearbetningen, de viktiga resultaten och ambitionen att problematisera hur kunskap, tolkningar och auktoritet växer fram i en ständig förhandling mellan människor.

Cecilia Riving

Lunds universitet

Visions Beyond Empire

Jens Norrby, *Visions Beyond Empire: British Federalism & Post-Imperial United Kingdom, 1884–1945* (Gothenburg, Acta Universitatis Gothoburgensis, 2024), 300 s. ISBN 9179631479

Visions Beyond Empire is a detailed and insightful assessment of the history of federal thinking in Britain. It provides a rich and sophisticated analysis of the development of federalism in the context of imperial decline, from the age of ‘high imperialism’ to the end of the Second World War. The dissertation takes the reader on a fascinating historical and theoretical journey, highlighting important thinkers and the organizations in which they operated and through which they advanced the federalist cause. Although their plans for federation were never realized, they had significant following at the time, and contributed to public debate on world order. Their failure was, therefore, far from obvious or predictable. This study brings these past ideas to life with a sharp analysis of the political visions of British federalists. It skilfully ties together various historiographic strands, and provides a conclusive image of the history of federal thinking as an integral part of British political thought.

The thesis seeks to understand how federalists answered the question ‘what would global order look like beyond the lifespan of the British Empire, and how could it be planned for?’ (16). It asks ‘what did federalists see as the benefits of a federal constitution to the post-imperial world order, and how did the federalist ideas relate to the contemporary imperial discourse?’ (21). Federalists sought to preserve political stability in the post-imperial age, and were wary of the nation-state’s capacity to do so. The thesis seeks to respond to this question by examining the ideas of British political thinkers and activists who were part of three political organizations: The Imperial Federalist League, the Round Table, and Federal Union. Thus, the author is able to show how, over time, federalist ideas changed from visions aiming to preserve the British Empire to visions that hoped to utilize British values or political institutions as a model for a new federal order, in which Britain would not necessarily hold a hegemonic or leading role.

What is a federation? The dissertation opens with an analysis that returns to early modern interpretations, related to the American Revolution, which see federation as the ‘optimal compromise that allowed for partial state independence while still incorporating the small member states into a federal political framework of a national government’ (22). As Switzerland and Germany established federal constitutions in the 19th century, British federalists were also interested in instituting a supranational union

between Britain and its colonies. Norrby turns away from analytical conceptual definitions of federalism, and adopts a historical perspective, which ‘studies federalism as a framework for understanding questions about post-imperial world order’ (23). Most thinkers examined were self-proclaimed federalists. Yet their interpretation of federalism often remained vague, lending a veil of ambiguity to the thesis as well. Thus, the impossibility to clearly define what was intended by the various federalist schemes reflects a strong characteristic of this branch of political thought, which undermines, perhaps, its definition as a coherent ‘ideology’.

To overcome the conceptual challenges that the study of federalism has generated, the author has adopted an organizational approach, focusing on social and political organizations – or ‘public pressure groups’ (25) in Britain that advocated for federation – in various forms – from the late 19th century to the mid-20th century. Through this diversity and sometimes incoherence, the author succeeds in giving a rich and persuasive account of federalist narratives, drawing extensively on published sources as well as private collections and correspondence.

Norrby offers an additional layer of analysis in the inclusion of visual sources, which seek to enrich our understanding of the historical context in which federalism emerged. Often, the sources included are not directly attingent to the federalist visions, but their scope is mostly to show the political context of federalist ideas. While the visual sources add interest to their discussion, the guiding principle behind their selection is not always clear.

The thesis uses a contextualist approach to analyse and understand the various ‘emplotments’, or historical narratives, that federalist thinkers adopted to explain and justify their visions. Norrby highlights very well the agency of the historian, who is in charge of selecting the relevant context, and creating a sequence of events and ideas that form a persuasive and compelling narrative.

The late 19th century was a moment of flux in the British empire, as Norrby shows in his historical overview. The European competition for Africa, the increasing demands for independence from the Dominions, and the rising cost of imperial maintenance generated an ideology of imperial decline. Against this backdrop, the Imperial Federation League was founded, inspired by Seeley’s federalist argument on British history. Thousands of subscribers read the organization’s publications, met in the local branches and discussed means to advance their common goal of preserving the British Empire (56). Often, rather than imperial, it was dubbed a national union, suggesting that there was a common element of nationality that tied together the empire’s population. History served as a justification of their political plan (62). Norrby highlights particular

English cultural traits, including Christianity, which supposedly united the federal sphere, but shows well how federalism was an aspect of the imperial civilizing mission.

Norrby correctly argues that the project was vague. Yet key concepts, such as representation and race, remain largely blurred also in his description. It is slightly unclear how these thinkers addressed the notion of race – it was important for Seeley, yet not in a biological sense – but the chapter treats only marginally the notion that federal schemes referred mostly to the white colonies and dominions, without addressing in detail the racial conceptions behind this decision. Federation was not a tool of social cohesion, but instead turned into a tool for commercial and defence interests. Lord Rosebery, a prominent liberal imperialist, endorsed a pragmatic view of imperial transformation from below, which Norrby defined as ‘civic preservationism’ (77).

Federalism could also mean cultural rather than strictly political union, and would be a gradual rather than complete transformation of the constitutional outlook of the empire. The empire, described as a ‘family of affection’ (80) could be thus preserved even in a changing political structure. Against this view, but always in the realm of preservationism, Norrby points out to the ‘constitutional thinkers who wanted to enact a transformation of the empire through a new federal constitution that could make, in practice, a new society. W. T. Stead, the editor of the *Pall Mall Gazette* and later the *Review of Reviews* emerged from this strand of thinking, that highlighted administrative aspects over cultural ones as the glue that kept the empire together. Only federalism could match the empire’s aspirations in ‘scale, cohesion and efficiency’ (84). While critical of current imperial practices, he embraced an inclusive and reformist view of the empire, aimed at social reform, or the democratic ‘amelioration of the condition of the disinherited’ (88). His federation, thus, included not only the British empire but also the US, its ‘kindred friend’. Later he embraced a view of Christianity as a common denominator for this post-imperial federation, which lacked a practical plan.

The discussions about the end of empire became more intense after the Agadir crisis of 1911, when Germany made direct imperial claims in Morocco. Imperialism became, as Norrby argued, ‘distasteful’ and was replaced by the notion of Commonwealth, in which England would be a leading member. The difficulty and cost of maintaining an empire were increasingly unsustainable, as evidenced by the Boer War of 1899–1902 which generated a vivid debate in England, leading also to the publication of John Hobson’s classic study on imperialism. In this context, Norrby describes the foundation of the Round Table, an organization aimed at thinking about the empire’s future. The association originates in South

Africa, where Lord Alfred Milner, the Governor of the Cape Colony, rounded up a group of young men, many of which Oxford graduates (specifically New College) who were later dubbed Milner's Kindergarten. They were colonial administrators who used this experience as the foundation for a new theory of post-imperial federalism (115). For them, the element to preserve from the empire was its expertise in administration, and its contribution to the progress of western civilization as a whole. Thus, imperial preservation was only means to an end, a western global hegemony.

Norrby discusses the ideas of Lionel Curtis, an imperial historian at Oxford, a *kindergartener* and a leading figure at the Round Table. He shows how the supposedly self-evident Englishness and imperial administration experience led Curtis to see federal union the necessary evolution of the empire (129). Norrby also shows how Philip Kerr, later known as Lord Lothian, a British politician and later ambassador to the US, considered British institutional culture an asset for the new international structure after the First World War, and how, unlike Leo Amery (another member of the RT), Kerr did not believe in Britain's imperial civilizing mission. Yet it seems unclear, who of the two thinkers was more 'idealist' and who was more 'practical': Kerr advocated a hard-to-realize union with the US recognizing its new role as world leader, while Amery assumed that the British Empire was a desirable and viable global leader (136–7). Both of them did not see Britain as an essential part of Europe, and therefore did not put emphasise on this spatial dimension of the federation.

The interwar years deeply transformed ideas about federation, now oriented towards the maintenance of the peace, not only the salvation of the western civilization or the British Empire (147). Here, Norrby proposes a conceptual shift from preservation to utilisation: the British Empire should not be preserved, but could be used (or some aspects of it), to advance the federalist cause. This appealed to many RT thinkers, but also to other federalists not associated with this institution such as Harold Laski. Norrby highlights how this transition was not immediate, and many RT thinkers shared an optimistic outlook about the empire's future. Here emerged what Norrby described as a 'much more radical interpretation' (169) which highlighted not the nationalism of certain state but the failed international system as the cause of the war. Kerr sought to remedy the international system by using the British experience to institute a federation. Norrby underlines Kerr's distinctiveness, thought the rejection of national sovereignty and the embrace of a global sense of kinship was not exclusively his, but advocated also by international lawyers such as Lassa Oppenheimer, and liberal internationalists such as Leonard Woolf. The League of Nations provided for these thinkers a higher entity with which

the Empire should align, and whose aims it should support, yet Norrby does not linger long on their reflections on this organization. Norrby highlights the subtle but important differences in Kerr's thought before and after the world war, emphasising how he adopted a new narrative, which no longer saw Europe as protagonist of world transformation (181). If initially the US supremacy was a potential shift in world balance, after the war it was a done deal. What remains slightly unclear in this analysis is why Kerr thought that federation was the necessary structure of the new order.

Another protagonist of the utilisation narrative was Harold Laski, history and sociology professor at the LSE. In his more theoretical text, he proposed a normative structure of world order, not a pragmatic transformation of the existing one. He was a supporter of League internationalism (along with its colonial management policy). Norrby contrasts Kerr and Laski arguing that the former advanced a radical utilisationist approach based on his pragmatic assessment of the geopolitical situation while the latter based his on a theoretical foundation and abstract reasoning. While this may be correct, it would be helpful to know how and why Laski abandoned this supposedly abstract view of federalism in the later 1920s and 1930s (including in his essay 'The Obsolescence of Federalism' *The New Republic*, 98 (May 3): 367–69) where he became an opponent of federalism as it lacked for him sufficient centralized political power to tackle capitalism head-on. This change in his ideas was not merely theoretical but also concerned with a concrete analysis of international relations, and disappointment with the League of Nations.

The last part of the thesis discusses the activities of Federal Union, an organization founded in London in 1938 to promote the federation of Britain with other democratic polities. Norrby places Federal Union in the context of the closer relations between the UK and the US during the war and in the context of the Atlantic Charter. Norrby argues that Federal Union differs from earlier federalist organizations as its founders were mostly 'lower middle class', yet this claim is incorrect, as the three men who founded the organization, Derek Rawnsley, Charles Kimber and Patrick Ransome were all Oxbridge graduates. Rawnsley did not own a print-shop as mentioned, but founded with his wife Brenda the innovative and still existing School Print, an educational project to supply original contemporary art to primary schools as way to inspire children. Kimber and Rawnsley benefitted from extensive networks among England's aristocracy and cultural elites. Rawnsley's mother Violet was a well-known peace activist and poet. Derek was killed as a pilot in the war, and his death probably shortened the life of the Federal Union campaign. Therefore, Federal Union still replicated the elitist, white, educated, wealthy and in

certain sense aristocratic history of the Imperial Federation League and the Round Table, and could count on similar networks to advance their ideas even though they operated outside the political establishment.

The main difference between FU and its predecessors was its outright rejection of empire. Federation was by no means a continuation of empire, but a new structure aimed at stability and peace. They developed what Norrby dubbed a radical utilisationist narrative, arguing that the UK can contribute institutions and infrastructure to a new federal order, not values or culture. Basing their ideas on a theory of an ideal society, Norrby places them closer to Laski than to Kerr (perhaps not incidentally as Laski was the teacher of one of the founders, Ransome, at the LSE). In FU, the federal thesis supposedly overcome its pro-British bias; substantially the UK was only a point of departure for a federation that would include any democratic state willing to join, and had no other concrete boundaries or restrictions. For this reason, Norrby connects it to the Democratic Peace Theory, in its Kantian iterations, which suggests that democracies are less prone to wage war with each other (but not generally, as the Second World War has shown, which could have been better emphasised in the description of this approach).

The question of who should be included in the federation was long debated in FU, perhaps more than Norrby allows in his analysis. In contrast to Clarence Streit's federalist proposal in *Union Now* (Harper, NY, 1939) to unite 15 democracies (in North America, Western Europe including countries invaded during the war, and Dominions), or later his proposal for union of Britain and the US alone, FU had no clear strategy on this issue, which was one of the reasons for its demise. Norrby suggests that Federal Unionists also advanced, albeit implicitly, exclusive approaches, according to which 'different communities had different capacities for political reasoning' (227), but this is imprecise. They did argue that a federation would be easier among peoples of a similar political tradition or experience, and did not provide a clear timeline for postcolonial countries to join (although many supposed they would join). But FU did not advocate a hierarchical and civilizational notion of politics as Curtis and his fellow RT did. Rather, their concern was the degree of political communality that would facilitate the initial federation, which could later expand.

While those in favour of a European union (without the colonies, or reformulated as mandate territories) were apparently a majority, this was not the consensus. Others proposed Atlantic union, or a union of democracies, or indeed a world federation. These differences contributed to the ambiguity that Norrby identified in their message. Yet as he rightly writes, initially, in 1938–1939 the organization enjoyed wide public support,

mostly as a means to avert war under the banner ‘peace by federation’ (217).

Norrby focuses on the ideas of William Beveridge, who was a leading member of Federal Union, and after the war continued his involvement with the organization despite its declining public influence. Beveridge, who became famous for his 1942 report on *Social Insurance and Allied Services* (which became the foundation of the NHS, unlike the impression that Norrby gives that none of his ideas was ever implemented), had the institutional and political leverage to advance the project of federation during the war. He was mostly interested in doing social and economic research into federation. The view, that Norrby highlighted, that Germany should join the federation was not unique to Beveridge, but widely shared among FU members who feared the continuation of the two opposing alliances after the war. The capacity of a federation to maintain the peace depended, on this account, on the ability to overcome the wartime opposition (critics of Federalism such as David Mitrany in his *Working Peace System* (1943) voiced a similar concern). Beveridge’s position is thus a reassurance of FU’s commitment to peace, rather than his particular opinion. While the war against Germany motivated the federation, the rational approach was to ‘disarm’ Germany by including it in the federation.

The dissertation advanced a new and compelling account of federalism as a strand in British political thought. Its focus on three organizations in the arch of 60 years or so allowed to take stock of the plurality of views available, and the challenges encountered by this political view. The contextualist approach highlights how the ongoing transformations of the international sphere contributed to the development of the federalist idea, from an approach aimed at preserving the British Empire, its values and institutions, to an approach that aimed to use British institutions and experience to transform the international sphere, without assigning a role of leadership to Britain or advocating for the political value of the British Empire. The strength of the dissertation is its sound foundation in historical sources, its wide-ranging selection of protagonists, and the insightful theoretical analysis of their ideas. Norrby succeeded in extracting theoretical value even from mid-range thinkers, and in embedding ideas in their social context. The conceptual framework of the analysis, through preservationist and utilitarian positions, is also helpful for understanding the history of federal thought.

The weaker points of the thesis relate to theory and global context. Federal thinkers did not always advance a very strong theoretical position, or advanced incoherent ideas. But the dissertation also sometimes suffers from similar ambiguity. Can we talk about a ‘federalist’ ideology in British

history? Was there any core set of ideas (about scale, about the relations between federal and member state, about sovereignty) that formed the backbone of this approach? If it was just an umbrella for a supranational organization of some sort, was it more than just a catchphrase? Norrby's meticulous analysis has revealed the ongoing substantial presence of federalism in British history without doubt. The implications of this presence for political theory remained somehow unclear and perhaps deserve further study.

The second point of critique regards connections to wider historical and political contexts. Norrby rightly identified parallel projects for European federation. But there have been no references to pan-movements (Kalerghi-Kodenhove makes a passing appearance), Eurafrican federations, and indeed French imperial federation projects, or other non-European federations in Africa and Asia, which operated in an anti-imperial climate. While such ideas may be beyond the scope of the thesis, they provide an important context for the analysis of the history of federalism beyond the UK. A more global context could also reveal the power dynamics behind federalist ideologies. In addition, a more critical approach to the federalist proposals, taking a page from contemporaneous critics who saw imperial federalism as oppressive, racist and reactionary, might have enriched the discussion.

That said, Norrby's work has filled a significant gap in the literature tying together different strands of federal history into a coherent narrative that sheds light on British and imperial history. I hope that many will be able to benefit from this work in a published version soon.

Or Rosenboim

University of Bologna

Gustav III:s känslopolitik

Sara Ekström, *Att styra genom känslor: Regeringskonst i tre gustavianska projekt* (Stockholm: Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet, 2023), 286 s. ISBN 9789180142823, hft.

Känslohistoria har under de senaste decennierna vuxit till ett synnerligen produktivt fält som berikat den historiska forskningen med nya frågeställningar, tänkvärda teoretiska och metodiska reflektioner och en färsk terminologi. Ett tämligen nytt begrepp i dess vokabulär är *känslopolitik*, en översättning av tyskans *Gefühlspolitik*, lanserad av historikern Ute Frevert i monografen *Gefühlspolitik: Friedrich II. als Herr über die Herzen?* ("Känslo-

politik: Fredrik II som härskare över hjärtan?”, 2012). Här skildras de maktens teknologier som utnyttjades av den upplyste preussiske monarken. De praktiker som enligt Frevert bildade kärnan i Fredrik II:s känslopolitik var framkallandet av patriotism, kärlek, entusiasm, tillgivenhet och medlidande. Exploateringen av dessa gemenskapsfrämjande känslor var nytt och typiskt för upplysningen – något som blir särskilt tydligt när Fredrik II:s styrelsemetoder kontrasteras mot en äldre och mera traditionell modell av maktteknologi som brukade ingjuta undersåtarna rädsla, respekt och distans gentemot överheten.

Sara Ekström har valt att pröva Freverts tes om en upplyst känslopolitik på svenskt material, närmare bestämt källor som belyser Gustav III:s styre. Till saken hör också att den svenske kungen var dotterson till Fredrik II. Ekström har likväl inte övertagit Freverts teoretiska ram vilken bygger på Max Webers teori om affekt, karisma och följsamhet, utan har istället skapat ett eget ramverk inspirerad av Michel Foucault och hans teori om *governmentality*. Avhandlingens syfte är att ”utifrån Michel Foucaults teori om *governmentality* undersöka idéer om teknologier och verktyg för styrning under Gustav III:s regeringstid, och relatera dem till kungens och andras uppfattningar om människans natur” (7).

Undersökningens mål är att fördjupa och nyansera den historiska förståelsen av styrande i Sverige under Gustav III:s tid och samtidigt bidra till förståelsen av framväxten av liberalt styre. Avhandlingen centrala tes är nämligen att Gustav III är en tidig representant för idéer om liberalt styre i foucauldiansk mening av begreppet, vilket innebär att liberalism inte betraktas som en politisk ideologi eller ekonomisk teori, utan som ett styrelsesätt. Governmentality-teorin används för att ställa nya sorters frågor till det annars tämligen välbeforskade gustavianska källmaterialet. Som ett historiskt fenomen uppkom *governmentality* – enligt Foucaults historieskrivning – just vid 1700-talets mitt.

Avhandlingens undersökningsdel presenterar tre kronologiskt ordnade fallstudier: instiftandet av Vasaorden år 1772, införandet av den nationella dräkten 1778 och instiftandet av Svenska Akademien 1786. Syftet är dock inte att studera dessa händelser som sådana – dessa är välkända i tidigare forskning – utan att granska de idéer och praktiker som motiverade dem. Varje fall som behandlas blir ett prisma varigenom idéer om regeringskonst och de mänskliga naturen studeras. När det gäller den mänskliga naturen ligger en särskild fokus på känslor och begär. En annan aspekt av den mänskliga naturen som mobiliseras för styrning är den nationella identiteten. Även denna undersöks i avhandlingen som en form av subjektsskapande, och ett led i maktutövning, men även som känsla – kärleken till fäderneslandet, som spelar en betydelsefull roll i den gustavianska tidens politiska retorik.

För att undersöka idéer om styrning av människor har Ekström konstruerat en rad analytiska begrepp, varav de tre viktigaste är drivkrafter, styrningsteknologier och styrningsverktyg. Drivkrafter är känslor och begär som ansågs tillhöra den mänskliga naturen och påverka beteenden och tänkesätt, som exempelvis ärelystnad. Styrningsteknologier står för mer övergripande föreställningar om styrmetoder som exempelvis lagstiftning. Ytterligare en viktig term är känslopolitik. Ekström nyanserar här Freverts begrepp och inför en distinktion mellan en äldre typ av känslopolitik – *dygdeinriktad känslopolitik*, vilken skiljer sig från *liberal känslopolitik*.

När det kommer till forskningsläget finns det en lång rad verk och forskningslägen att ta hänsyn till: upplysningsforskningen, de ekonomiska och politiska idéernas historia, den snabbt expanderande känslornas historia, vidare forskning om framväxten av nationella identiteter och så naturligtvis den synnerligen omfattande forskningen om Gustav III, hans uppfostran, självbild och politiska bana, liksom forskningen om den gustavianska tidens politiska kultur i ett bredare perspektiv.

Det första undersökande kapitlet behandlar Vasaordens grundande. Vasaorden grundades 1772 för att framför allt förbättra jordbruket. Ridderkap delades ut till personer som hade utmärkt sig inom jordbruk, bergverk, handel och fria konster. Vad kan bevarade källor kring dess grundande säga om Gustav III:s regeringskonst och synen på den mänskliga naturen med dess olika drivkrafter? Ekström argumenterar för att här syns inflytandet från den berömde franske fysiokraten Victor Riqueti de Mirabeau, vars skrift *L'Ami des Hommes* översattes till svenska i urval år 1759 under titeln *Tankar om sedernas verkan på folkmängden i et land*. Typiskt för den mänskliga naturen är enligt honom ett begär efter förändring, vållust, pengar och ärelystnad (begär efter anseende). De två sista påverkar människor mest. I likhet med andra begär kunde de leda människor fel, men rätt riktade kunde de tvärtom leda till något gott. Hur kan då dessa begär riktas åt rätt håll? Lagarna räcker inte, om inte sederna förändras. Men hur skulle man kunna ändra sederna, utan att gå emot det mänskliga naturen? Svaret är: genom uppmuntran och efterdöme, det vill säga förebilder eller exempel. En regering borde uppmuntra att genom förebilder och hedersutmärkelser mobilisera den mänskliga högfärden så att den leder till sparsamhet och en ståndsanpassad anständighet i levnads-sättet. Det goda exemplet är en styrningsteknologi som skulle användas i stället för lagstiftning. En annan styrningsteknologi är uppmuntran. För att motverka att människor söker sig till städerna föreslår Mirabeau att stöd och uppmuntran ska gå till jordbrukare. Hederstitlar och utmärkelser skall även delas ut till de lägre stånden. Genom sådana verktyg som uppmuntran – som är en styrningsteknologi – kan den mänskliga drivkraften ärelystnad länkas till samhällnyttiga ändamål.

Dessa idéer publicerades i översättning av Carl Fredrik Scheffer, kungens guvernant och närmaste medarbetare redan i 1759. I oktober 1771 presenterade Gustav III ett förslag till ett nytt riddarorden, Vasaorden, för Rikets råd i form av en diktamen. Rådet ställde sig positivt, medan riksdagen ställde sig kritiskt till det. Dokumenten som tillkom i samband med denna händelse analyseras av Ekström som menar att genom instiftandet av Vasaorden förespråkade Gustav III en aktivering av ärelystnad som drivkraft genom styrningsteknologierna uppmuntran och belöning. Förslaget mötte dock motstånd i riksdagen: friherre Fredric Ulric von Essen, en av de ledande mösspolitikerna, ställde sig mycket kritisk till Vasaorden och menade att ett sådant sätt att uppmuntra och belöna ett egennyttigt begär skulle få en rad negativa effekter, bland annat missämja och avundsjuka. I stället, menade han, skulle man försöka inplanta en åtrå till dygden för dygdens egen skull hos ungdomen. Han förordar också plikt och straff. Hans förslag kan ses som exempel på dygdeinriktad känslopolitik, menar Ekström, alltså en äldre styrningsteknologi som bygger på en juridisk-disciplinär maktutövning. Även ständerna ställde sig bakom denna äldre modell av styrningsteknologi. När de beskrev mänskliga drivkrafter lades fokus på hur människan idealt borde vara. Gustav III däremot utgick från hur han ansåg att människan faktiskt fungerade. På så sätt appellerade man till befolkningen som intressesubjekt, snarare än rättssubjekt. Ekström relaterar detta också till kungens position som ny monark: Vasaorden kunde ses som ett tecken på att den nye kungen hade maktanspråk gentemot riksdagen. De enda som förespråkade Vasaorden i riksdagen var prästerna.

Det andra undersökningskapitlet handlar om skapandet av den nationella dräkten. Det skedde år 1778, men tankarna fanns där redan långt tidigare. En central idé som analyseras här, och som redan berörts i föregående kapitel, yttras av Gustav III som menar att exemplet mjuka väg är att föredra framför lagens tvingande kraft. Materialet här består framför allt av sju texter som skickades in som tävlingsbidrag till en tävling utlyst av Kungliga Patriotiska sällskapet. Här undersöks också brevväxling mellan Scheffer och kungen under hösten 1773.

Tidigare forskning har gjort gällande att det avgörande motivet bakom den nationella dräkten var att kungen ville stärka den nationella sammanhållningen, den historiska anknytningen till nationen och distansera sig från de snabbföränderliga utländska moderna, vilka hotade att äventyra landets ekonomi och identitet. Liknande dräkthereformprojekt fanns i flera andra länder. När det gäller modekritik finns det ett stort internationellt forskningsläge att hålla sig till, men även ett svenskt: införandet av den svenska dräkten har nyligen grundligt analyserats av Mikael Alm och Leif Runefelt som båda koncentrerar sig på frågan om social ordning och hur denna ordning håller på att omförhandlas.

Ekströms bidrag består i att hon betraktar införandet av den nationella dräkten som ett verktyg för styrning som appellerar till undersåtarnas naturliga begär. Av den bevarade brevväxlingen mellan Gustav III och Scheffer framgår det inte så mycket *varför* en nationell dräkt skulle införas, däremot förmedlas en intressant bild av *hur* den nationella dräkten skulle införas med hänsyn till den mänskliga naturens sätt att fungera. Här återkommer fysiokraten Mirabeau som understryker det mänskliga i att vilja imitera andra. Tävlingsbidragen som flutit in till Kungliga Patriotiska Sällskapets tävling vittnar däremot om olika ståndpunkter. De flesta av skribenterna tycks dela den äldre traditionella dygdeorienterade synen, medan en eller ett par lägger fram argument som passar väl in i det liberala styrets logik. Flera av tävlingsbidragen är däremot svårare att placera då de uttrycker blandade idéer – såväl dygdeinriktade som begärsbejakande. När det gäller dräkten finns dessutom andra aspekter att ta hänsyn till som exempelvis klimat- och väderförhållandena, liksom även den svenska nationalkaraktären som enligt kungen utmärktes av en framträdande fåfånga. Kungen tänkte sig likväl att nästan alla skulle övertygas att bära dräkten om de fick höra argumenten – här, liksom i de övriga kapitlen, ser vi också en stark tilltro till den verbala kommunikationens och retorikens kraft. Liberala styrteknologier använder sig av retoriken i stället för tvingande lagar och förordningar med vilka dräktskicket reglerades under äldre tider.

Det tredje och sista empiriska kapitlet analyserar idéer kring instiftandet av Svenska Akademien. Även här är det ärelystnad som står i centrum, men diskussionen förs på ett något annorlunda sätt. Här tillförs andra perspektiv och delvis andra tolkningar, bland annat handlar det om, vilka drivkrafter som ansågs vara säkra respektive osäkra att aktivera för politisk styrning – året är 1786 och det är ett nytt politiskt läge som präglas av osäkerhet.

Den nya akademien skulle bidra till skapandet av en kollektiv nationell ära och stolthet. Sverige kontrasterades mot andra länder, man tänkte i termer av internationell konkurrens i Europa, men samtidigt var det uppenbart att Sverige stod efter de stora kulturnationerna. Gustav III tänkte också att ärelystnaden skulle fungera som ett skydd för nationen i osäkra tider. En annan viktig aktör i detta kapitel är Svenska Akademiens förste ständige sekreterare Nils von Rosenstein och hans *Afhandling om upplysningen*. Utöver Rosensteins skrifter består källmaterialet av texter från invigningen av Akademien, främst akademiledamöternas invigningstal.

Tidigare forskning, främst Sven Delblanc, vars frågeställningar och tolkningar Ekström bemöter – både här och i andra kapitel – ansåg att det fanns stora likheter mellan kungens och von Rosensteins syn på de mänskliga passionerna. Här argumenterar Ekström för motsatsen: kungens och von Rosensteins uppfattning om *hur* känslor och begär skulle användas

för politisk styrning skiljde sig åt på avgörande punkter. Rosenstein representera en mera entydigt liberal linje som förespråkar en styrning byggd på känslomässiga drivkrafter, medan Gustav III framstår som mer konservativ. Den starkaste drivkraften hos människan var egenkärleken, medan det bästa var förnuftet, menade von Rosenstein. Tillsammans kunde de vägleda begären och känslorna till samhällets och individens bästa. Förnuftet står alltså inte längre i motsatsställning till egenkärleken. En fungerande lagstiftning får inte bygga på fruktan, utan måste förbindas med människornas övertygelse och intresse. En politik som bygger på fruktan föder oftare hat än kärlek.

I avhandlingens avslutande avsnitt relateras de olika fallstudiernas resultat till varandra. Ekström konstaterar att samma slags styrningsteknologier – exemplet, lagstiftningen, uppmuntran och belöning – förekommer i källmaterialet för samtliga tre fall, trots att de berörda projekten rör olika livsområden. Den mest effektiva teknologin ansågs exemplet vara. Sammanlagt förekommer många olika slags verktyg: från visuella heders-tecken för Vasariddarna till omnämmanden i tidningspressen. Även den nationella dräkten skulle fungera som ett slags hedersutmärkelse. Alla dessa verktyg knuts till idéerna om den mänskliga naturen.

Slutligen följer ett avslutande avsnitt om känslopolitik och liberal styrning under l’Ancien régime, som visar på avhandlingens viktigaste bidrag till forskningen: att Gustav III och personer i hans omgivning laborerade med styrning enligt liberal logik genom att försöka mobilisera individers egennyttiga känslor och begär till statens och nationens bästa.

★

Ovanstående genomgång av kapitlets innehåll återger bara valda delar av den centrala argumentationen. De centrala teserna beläggs väl och övertygande med ett mångfald av exempel och stödargument. Det akademiska hantverket är genomgående gott. Det teoretiska ramverket och de centrala begreppen ger undersökningen en tydlig riktning. Argumentationen är påfallande konsekvent och utan sidospår. En annan av avhandlingens styrkor är dess tydliga struktur. De tre fallstudierna disponeras symmetriskt i fråga om behandlade frågor, ordningsföljd och omfång. Argumentationen presenteras på en klar och lättflytande svenska.

Att förena känslohistoria med Foucaults governmentality-perspektiv är ett innovativt grepp. Inom tidigare forskning som tillämpat det senare har känslor inte haft någon framskjuten plats. Här erbjuder undersökningen ett originellt och starkt bidrag som sträcker sig bortom det empiriska. De frågetecken som återstår hos undertecknad har främst att göra med avhandlingens teoridrivna inriktning, avgränsningar och källurval.

Opponentens viktigaste kritiska synpunkt gäller det teoridrivna anslaget: den på alla sätt välargumenterade och klara framställningen lämnar inte mycket utrymme för eventuella avvikande röster och ifrågasättanden. Detta har också med källurvalet att göra. Avgränsningen av källmaterialet till de tre utvalda gustavianska projekt mellan 1772 och 1786 framstår överlag som lyckad och välmotiverad, men med tanke på att författaren också strävar efter att jämföra den nya liberala styrteknologin med äldre traditionella maktteknologier framstår komparationsunderlaget som något för begränsat. Hur nytt var det egentligen att använda de teknologier som beskrivs? Som tidigare forskning konstaterat och som Ekström själv också nämner fanns liknande teknologier och verktyg redan långt tidigare: belöningar och hedersbetygelser utdelades redan under frihetsiden, och ja, i många fall redan under antiken. Likaså hör användandet av exempel till den klassiska moralfilosofins och retorikens arsenal. Hur motiverades sådana verktyg under äldre tider? Är skiljelinjen mellan traditionell och liberal styrning verkligen så skarp, eller borde dessa etiketter snarare betraktas som ett slags analytiska idealtyper?

Avhandlingen heter "Att styra genom känslor", men hade den lika gärna kunnat heta "Att styra genom begär". Möjligen hade den senare varianten varit att föredra eftersom de flesta av de i avhandlingen uppmärksammade styrteknologierna enligt samtidens sätt att se framför allt appellerade till begären. En diskussion kring skillnaden mellan känslor och begär hade därför varit på sin plats, inte minst eftersom känslorna som instrument för politisk styrning diskuterats redan inom den klassiska retoriken under de äldre traditionella styrteknologiernas era, medan omvärderingen av de egennyttiga begären först skedde i 1700-talets ekonomiska och samhällsteori.

När allt kommer omkring står det dock klart att Sara Ekströms avhandling är en originell undersökning som vittnar om stor vetenskaplig skicklighet. Genom att sammanföra Foucaults teori om styrmekanismer med Ute Freverts känslopolitik skapas en ny förståelseram, vilken inordnar det mångskiftande källmaterialets yttranden i ett mönster som får Gustav III att framstå som just den reformkonung som han brukar beskrivas som. Vi får inte bara bekräftat att han var en reformator, utan också hur, på vilket sätt han var det. Framför allt är avhandlingen ett nydanande och originellt bidrag till förståelsen av framväxten av liberalt styre.

Kristiina Savin

Lunds universitet